

РОЗДІЛ 7 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-2.4>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ (УКРАЇНСЬКИЙ КЕЙС)

EXPERIMENTAL STUDY OF THE DYNAMICS OF THE LANGUAGE SITUATION (UKRAINIAN CASE)

Бондар Т.Г.,

orcid.org/0000-0002-9421-264X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Котис О.Г.,

orcid.org/0000-0002-3360-8288

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті автори досліджують динаміку мовної ситуації у різних регіонах України. Мовна ситуація в Україні є унікальною: більшість громадян стверджує, що знають державну мову, але далеко не всі послуговуються нею у повсякденному житті. Це може призвести навіть до вимирання мови, адже основне її призначення – комунікація.

Із метою з'ясування, яку мову мешканці різних регіонів використовують у повсякденному житті, у травні 2021 р. було проведено експериментальне дослідження, у якому взяли участь 120 українців віком 18–25 років. Учасники дослідження, які проживали у чотирьох різних частинах України (на заході, сході, півдні, півночі та центрі України), повинні були відповісти на три запитання, запропоновані в опитувальнику. Питання стосувалися вибору мови у щоденному спілкуванні у віці 20–30 років трьома поколіннями у їхніх сім'ях. Автори статті аналізують, якою мовою спілкувалося старше покоління (бабусі та дідуся опитуваних) у молодому віці, середнє покоління (батьки опитуваних) у молодому віці та якій мові надають перевагу самі респонденти.

Результати опитування свідчать про динаміку мовної ситуації в Україні. У всіх регіонах країни, окрім сходу, простежуємо тенденцію щодо зростання вживання української мови у повсякденному житті громадян. Найчастіше українською мовою послуговуються на заході країни, але така мовна ситуація у цій частині України була й 20 чи 50 років тому. На сході частка сучасної молоді, яка спілкується українською, становить лише 10%, проте збільшується кількість тих, хто надає перевагу російській мові. У центральній та північній частині превалює українська мова у щоденному спілкуванні. Відсоток сучасної молоді, яка вибирає українську мову, зростає і становить майже 70%. На півдні країни теж помічено позитивну динаміку щодо вживання української мови, хоча у цьому регіоні менше третини населення використовують державну мову в повсякденні.

За результатами дослідження було створено діаграми, які відображають зміни у мовній ситуації в Україні.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, експеримент, опитувальник, динаміка.

In the article the authors study the dynamics of the language situation in different regions of Ukraine. The language situation in Ukraine is unique: most citizens claim to know the state language, but not everyone uses it in everyday life. This can even lead to the extinction of the language because its main function is communication.

In order to find out what language the inhabitants of different regions use in everyday life, in May 2021 an experimental study was conducted, which involved 120 Ukrainians of 18 – 25 years old. The participants of the survey live in four different parts of Ukraine (Western, Eastern, Southern, Northern, and Central Ukraine) and they had to answer three questions suggested in the questionnaire. The questions concerned the choice of a language for everyday communication by three generations in their families when being young (at the age of 20 or 30). The authors of the article analyze which language the older generation (grandparents of the respondents) spoke at a young age, which language the middle generation (parents of the respondents) used at a young age and which language the respondents themselves prefer in everyday life.

The results of the survey show the dynamics of the language situation in Ukraine. In all regions of the country, except Eastern Ukraine, there is a growing trend of using the Ukrainian language in the daily lives of citizens. The Ukrainian language is most often used in the west of the country, but such a language situation in this part of Ukraine was 20 or 50 years ago. In the east, the percentage of modern youth who speak Ukrainian is only 10%, but the number of those who prefer Russian is increasing. In the Central and Northern parts, the Ukrainian language predominates in everyday communication. The percentage of modern youth who prefer the Ukrainian language is growing and it reaches almost 70%. In the south of the country, a positive trend in the use of the Ukrainian language has also been observed, although in this region less than a third of the population uses the state language on a daily basis.

According to the results of the study, diagrams were created, they show changes in the language situation in the country.

Key words: language situation, language policy, experiment, questionnaire, dynamics.

Постановка проблеми. Беззаперечним фактом є те, що без мови не існує нації, тому питання мовної ситуації є актуальним для всіх держав та народів. В Україні питання мови набуло політичного забарвлення. Мовою маніпулюють політики, зазначаючи, що якусь мову ущільнюють у правах, що немає умов для розвитку і вивчення певної мови і т. ін. Мовна ситуація в Україні є унікальною: більшість громадян стверджує, що знають державну мову, але з певних причин не користуються нею у повсякденному житті. Л. Масенко зазначає, що «головним чинником збереження й розвитку мови є застосування її у щоденній комунікації. Часто вживані поняття «живе слово», «жива мова» стосуються саме мови повсякденного спілкування, яке забезпечує її рух, динаміку розвитку, поповнення словникового складу, формування спільних смислів, спільної громадської думки. Обмеження мововжитку лише писемними формами прирікає мову на змертвіння» [1]. Дослідниця звертає увагу на необхідності усвідомлювати мову свого народу не лише як засобу ідентифікації, а й «як інструменту постійної комунікації між усіма членами спільноти» [1]. Маємо сумний приклад Білорусі, населення якої масово застосовує у повсякденному житті російську мову, що загрожує вимиранню білоруської мови.

Українці вірять, що мовна ситуація в країні зміниться з набуттям чинності Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовну ситуацію в Україні як у цілому, так в окремих регіонах досліджують фахівці різних галузей знань: лінгвісти, соціологи, політологи, правознавці тощо. Із цією метою вони, як правило, проводять експериментальні дослідження. У книзі «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації» [2] Ю. Бестерс-Дільгер, Л. Масенко, В. Кулик, Н. Трач, С. Дель Гаудіо, Б. Баурінг представили результати дослідження, проведеного у п'ятьох містах (Києві, Донецьку, Луцьку, Львові та Одесі) у 2006–2008 рр. у рамках проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи». Ще однією ґрунтовною працею є колективна монографія «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом» [3], автори якої представили результати соціологічного моніторингу мовної ситуації в Україні та аналізу особливостей прояву мовного чинника у процесах суспільної трансформації. Н. Матвєєва досліджувала мовну ситуацію у столиці у 2017 р. [4], а також мовну

поведінку мешканців інших міст України з метою виявлення їхнього ставлення до мовних проблем [5]. О. Вишняк провів соціологічний аналіз мовної ситуації та проблеми статусу мов в Україні [6]. Багато інших науковців цікавляться мовною ситуацією в нашій країні, оскільки вона не є сталою.

Постановка завдання. У нашій розвідці ми здійснили спробу дослідити, чи змінилися тенденції щодо вживання мов у повсякденному житті українців за останні декілька десятиліть. Для цього у травні 2021 р. було проведено експеримент, який базувався на опитуванні респондентів із різних регіонів України.

Мета дослідження – з'ясувати, якій мові надають перевагу у щоденному спілкуванні сучасні молоді люди у різних регіонах України та якою була мовна ситуація декілька десятиріч тому.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

– провести опитування людей віком 18–25 років із різних регіонів України щодо того, яку мову вони здебільшого використовують у щоденному житті;

– з'ясувати, якій мові надавали перевагу їхні батьки та дідусі й бабусі у віці до 30 років;

– прослідкувати тенденції щодо змін вживання мов у межах трьох поколінь.

Виклад основного матеріалу. Термін «мовна ситуація» з'явився у 30-х роках минулого століття у роботах, присвячених вивченню мов Африки та Азії. Проте детальніший аналіз та визначення цього терміна було дано пізніше, у 60-х роках, у працях Ч. Фергюсона, В. Авроріна, Л. Нікольського. Сучасні дослідники під мовною ситуацією розуміють «сукупність форм існування (стилів тощо) однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні та функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень, а також соціальні настанови, яких дотримується стосовно вказаних систем населення, що мешкає на описуваних територіях» [7, с. 636].

Для опису динаміки мовної ситуації в Україні ми провели експериментальне дослідження, у якому взяли участь молоді люди віком 18–25 років. Вони повинні були відповісти на три запитання, які були запропоновані в опитувальнику:

1. *Ваші бабусі/дідусі у віці 20–30 років спілкувалися у повсякденному житті а) переважно українською мовою, б) переважно російською мовою, в) іншою мовою (вказати, якою), г) суржиком (змішаною мовою). Зазначте, будь ласка, чи сім'я жила у місті, містечку, селі.*

Орієнтовний вік цього покоління – 60–75 років.

2. *Ваші батьки у віці 20–30 років спілкувалися у повсякденному житті а) переважно українською мовою, б) переважно російською мовою, в) іншою мовою (вказати, якою), г) суржиком (змішаною мовою). Зазначте, будь ласка, чи сім'я жила у місті, містечку, селі.*

Орієнтовний вік цього покоління – 40–55 років.

3. *Ваша мова спілкування у повсякденному житті зараз: а) переважно українська, б) переважно російська, в) інша (вказати, яка), г) суржик (змішаною мовою). Зазначте, будь ласка, чи Ви живете у місті, містечку, селі.*

В онлайн-опитуванні взяли участь респонденти, які могли дати інформацію про всі три покоління, адже наша мета – простежити динаміку мовної ситуації і дати відповідь на запитання, чи змінилася мовна ситуація за декілька поколінь. Зауважимо, що ми не запитували, чи молоді люди володіють іншими мовами крім тієї, якою здебільшого спілкуються у повсякденні. Зрозуміло,

що у період глобалізації володіння принаймні ще однією мовою (переважно англійською) є просто необхідним.

До опитування було залучено 120 представників із різних регіонів України, при цьому ми послуговувалися поділом України на такі частини:

Західна частина України: Волинська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька та Закарпатська області.

Центральна Україна та Північ: Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області.

Південна Україна: Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Одеська, Миколаївська області (нині не маємо даних із Республіки Крим).

Східна Україна: Харківська, Донецька та Луганська області.

Кількість опитуваних – 30 осіб у кожній частині України (з різних областей). Динаміку мовної ситуації у кожній частині України ми представили у вигляді діаграм.

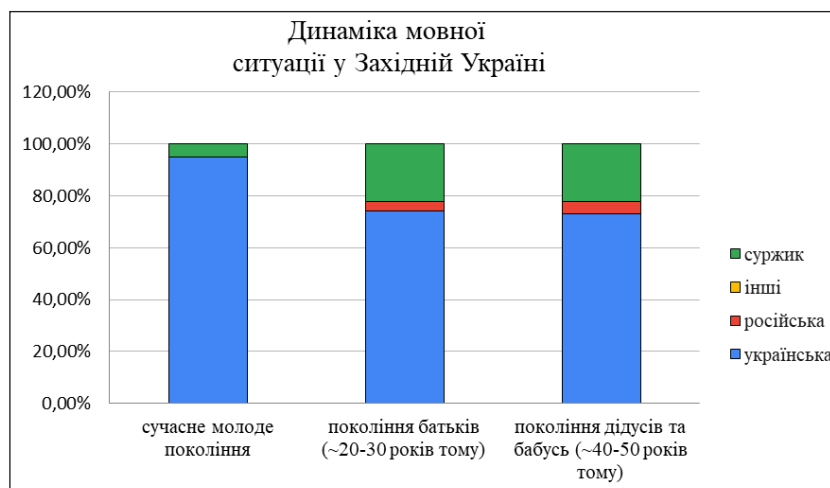

Рис. 1

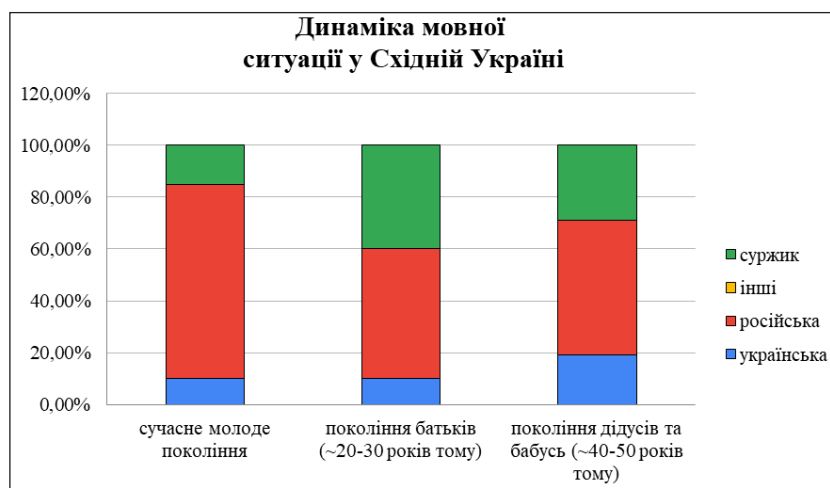

Рис. 2

Результати опитування у **Західній Україні** показали, що мовна ситуація у цій частині змінилася за останні 40–50 років у бік збільшення кількості населення, яке спілкується українською мовою. Майже всі опитувани (наймолодше покоління у нашому дослідженні) розмовляють українською мовою (95%), 5% із них послуговуються суржиком у щоденному спілкуванні. Їхні батьки у віці 20–30 років теж надавали перевагу українській мові (74%). Проте 4% батьків розмовляли російською та 22% – суржиком. Серед представників найстаршого покоління ми отримали такі цифри: 73% з них у молодому віці спілкувалися українською, 5% – російською, 22% – суржиком. Російською мовою спілкувалися переважно у містах, а суржик більш характерний для мешканців невеликих містечок та сіл.

Зміни у мовній ситуації в цій частині України ми представили на рис. 1.

У **Східній Україні** теж спостерігаємо динаміку мовної ситуації (рис. 2), але тут значно збільши-

лася кількість тих, хто розмовляє російською. У результаті опитування ми отримали такі дані: 10% респондентів спілкуються українською мовою у повсякденному житті, 75% – російською, 15% – суржиком. Кількість батьків, які розмовляли українською у віці 20–30 років, теж становить 10%. Проте відсоток батьків, які спілкувалися російською у молодшому віці, становить 50%, а тих, хто використовував суржик, – 40%. Бабусі та дідусі опитуваних також надавали перевагу російській мові (52%). Проте відсоток тих, хто послуговувався українською мовою у молоді роки, був трохи вищим – 19%. Інші використовували для спілкування суржик (29%). Зазначимо, що більшість населення міст спілкувалися і продовжують спілкуватися російською мовою, адже ця мова насаджувалася людям протягом десятиріч, тоді як українські книги знищували, а письменників катували, забороняли працювати... У сільській місцевості мешканці переважно послуговуються суржиком.

У **Центральній Україні** та на **Півночі** (рис. 3) 66% респондентів спілкуються українською мовою, 20% – російською і 14% – суржиком. Мовна ситуація була інакшою 20–30 років тому. За результатами опитування батьки респондентів використовували здебільшого російську мову (50%), і лише 26% із них спілкувалися українською, а для 24% звичним було вживання суржика. Проте, як показують результати опитування, більшість представників найстаршого покоління (55%) надавало перевагу українській мові. Приблизно однакова кількість розмовляла російською (23%) та суржиком (22%). У цій частині України можна простежити спочатку тенденцію до зменшення вживання української мови (пор. 55% населення спілкувалися українською 40–50 років тому і 26% використовували українську у щоденному спілкуванні 20–30 років тому). Зараз спостерігаємо протилежну тенденцію: відсоток молодих людей, які спілкуються українською, становить 66%, тобто відбувається зростання кількості тих, хто надає перевагу державній

мові. Зауважимо, що на Півночі України відсоток україномовного населення менший, ніж у Центральній Україні. Російська мова переважно використовується у великих містах.

Південь України є багатонаціональним, тому представники старшого покоління 40–50 років тому спілкувалися не лише російською (82%) та українською (9%) мовами, а й використовували мови меншин (9%). Проте батьки опитуваних (середнє покоління) вже менше вживало мови меншин (лише 2%) та українську мову (8%), натомість збільшувався відсоток тих, хто спілкувався у щоденному житті російською мовою (90%).

Зараз прослідковуємо тенденцію зростання кількості молодих людей, які вибирають українську мову для щоденного спілкування (рис. 4). Цьому сприяють книги, написані українською мовою, україномовні фільми або ті, котрі перекладені на державну мову, тощо. Усе більше людей у регіоні розуміють, сприймають українську мову, хоча, можливо, ще не говорять нею.

Динаміка мовної ситуації у Центральній та Північній Україні

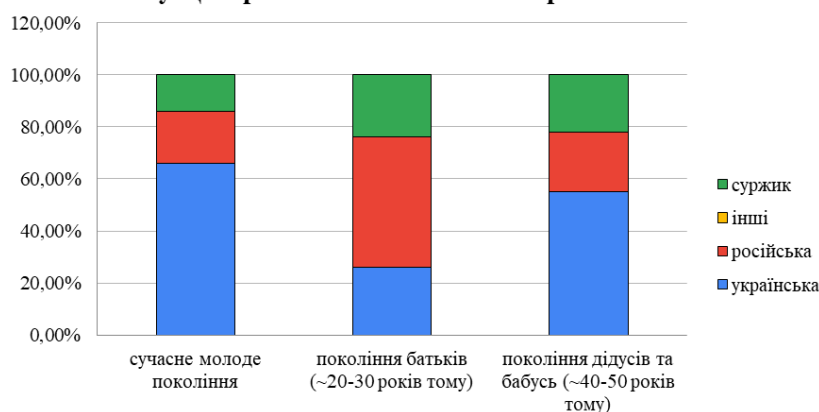

Рис. 3

Динаміка мовної ситуації у Південній Україні

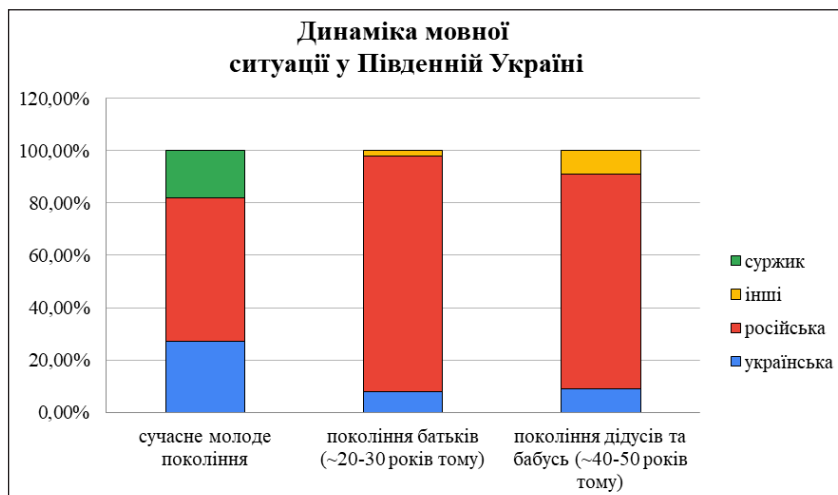

Рис. 4

Ми отримали такі результати опитування: 27% респондентів вибирають українську, 55% – російську та 18% спілкуються суржиком. На Півдні російська мова поширена у містах, суржик – у сільській місцевості.

Як бачимо, мовна ситуація у нашій країні є динамічною (змінюється у межах поколінь) і неоднорідною (прослідковуємо значні відмінності у мововжитку в різних регіонах).

Висновки. Результати експерименту, проведеного у травні 2021 р., свідчать про динаміку мовної ситуації в Україні. У всіх регіонах країни, окрім Сходу, спостерігаємо тенденцію зростання вживання української мови у повсякденному житті громадян. Найчастіше українською мовою послуговуються на заході країни, така мовна ситуація там була й 20–50 років тому. На Сході відсоток сучас-

ної молоді, яка спілкується українською, становить лише 10%, проте збільшується кількість тих, хто надає перевагу російській мові. На Півдні спостерігаємо позитивну динаміку щодо вживання української мови, хоча у цьому регіоні менше третини населення використовують державну мову у щоденному спілкуванні. У центральній та північній частинах мовна ситуація 20–30 років тому відрізнялася від тієї, що була 40–50 років тому (спостерігаємо зменшення вживання української мови). Проте відсоток сучасної молоді, яка надає перевагу українській мові, зростає і становить майже 70%.

У подальших дослідженнях плануємо дослідити зміни у мовній ситуації у регіонах України після набрання чинності Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 16 липня 2021 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Масенко Л. Мовна ситуація України в соціолінгвістичних вимірах. Війна з Росією вплинула на багатьох. *Радіо Свобода*. 01 травня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30586236.html> (дата звернення: 20.07.2021).
2. Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер ; 2-е вид. Київ : Києво-Могилян. акад., 2010. 363 с.
3. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.
4. Матвеева Н.Р. Мовна ситуація Києва (на матеріалі фокус-групових опитувань 2017 року). *Studia philologica*. 2017. № 9. С. 166–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2017_9_27 (дата звернення: 19.07.2021).
5. Матвеева Н.Р. Сучасна мовна ситуація (на матеріалі масового опитування 2017 року). *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2017. № 3. С. 52–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Langcmp_2017_3_8 (дата звернення: 15.07.2021).
6. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). Київ : Інститут соціології НАН України, 2009. 176 с.
7. Язык и общество. Энциклопедия. Москва, 2016. 872 с.